

ALPER TUNGA DESTANI'NIN YENİ BİR KAYNAĞI OLARAK: SÜLEYMANNÂME

Ali Berat ALPTEKİN¹

Ebru ŞENOCAK²

ÖZET

Destanlar, kolektif bilinçdışının yansıması olarak bir milletin tarihî ve kültürel belleğini oluşturan hafıza mekânlarıdır. Tarih boyunca destanlar yazarak bugüne kadar gelmeyi başaran Türk milletinin başarısı şüphesiz cesaret, azim, güç, kuvvet, akıl, bilgelik, ileri görüşlülük özelliklerine sahip liderleri sayesinde. Bu anlamda Tanrı tarafından kutsanarak yeryüzüne gönderilen Saka Türklerinin kahramanı Alp Er Tunga, sahip olduğu özel güçler sayesinde başarılarıyla tarihe adını kazımıştır. Alp Er Tunga, yaşayış felsefesiyle dışa dönük, savaşçı, alp kahraman tipi olup milletin refahını yükseltmek, Türk cihan hâkimiyeti mefkûresini gerçekleştirebilmek vb. gibi amaçlarla hayatı boyunca mücadele etmiştir.

Alp Er Tunga Destanı hakkında bu güne kadar Orhun Abideleri, Kutadgu Bilig, Divânü Lügat-it Türk, Şecere-i Terâkime, Şehnâme olmak üzere beş kaynak eser tespit edilmiştir. Bu kaynaklara ek olarak Uzun Firdevsî'nin Süleymannâme adlı eseri de gösterilebilir. Eserde, Alp Er Tunga'nın tasviri, kim olduğu, ölümü, oğlu, Hz. Süleyman ile olan mücadelesi, savaşçılığı, gücü, sahip olduğu yardımcı unsurlar (atı, kılıcı, inancı) ele alınmış olup destan ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alp Er Tunga, destan, Süleymannâme, kültür.

SÜLEYMANNÂME: A NEW SOURCE OF ALPER TUNGU EPIC

ABSTRACT

Epics are areas of memory composing a nation's historical and cultural memory as a reflection of the collective unconscious memory. It goes without saying that the success of the Turkish nation, who managed to maintain their existence while writing epics throughout the history, is the result of their courage, perseverance, strength, intelligence, wisdom, and farsightedness. In that sense, Alp Er Tunga, the hero of the Saka Turks who were blessed by God before they were sent to the Earth, engraved his name in history thanks to his special powers. An extroverted and combatant hero, Alp Er Tunga dedicated his life to accomplishment of various goals, including bolstering the prosperity of his nation and ensuring the Turkish domination of the world among others.

Five sources, which are related to the Alp Er Tunga Epic, have been found out so far: Orhun Monuments, Kutadgu Bilig, Divânü Lügat-it Türk, Şecere-i Terâkime, and Şehnâme. In addition to those sources, Uzun Firdevsî's book entitled Süleymannâme may be cited as another source. The book contains key information, including a description of Alp Er Tunga, his character, death, son, his fight against Prophet Suleyman, his combatant nature, strength, and his other assets (his horse, sword, faith) in addition to important details about the epic.

Key Words: Alp Er Tunga, epic, Süleymannâme, culture.

GİRİŞ

¹ Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, abalptekin@yahoo.com

² Doç.Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, esenocakebru@gmail.com.

Destanlar, kolektif bilinçdışının yansıması olarak bir milletin tarihî ve kültürel belleğini oluşturan hafıza mekânlarıdır. Şanlı Türk milleti, tarih sahnesinde var olduğu günden bugüne destanlar yazmış, daima değerler uğruna savaşarak varoluş mucizesini yaşamıştır. Milletlerin başarısında en büyük rol cesaret, azim, güç, kuvvet, akıl, bilgelik, ileri görüşlülük özelliklerine sahip liderlere düşmektedir. Bu anlamda Tanrı tarafından kutsanarak yeryüzüne gönderilen Saka Türklerinin kahramanı Alp Er Tunga, sahip olduğu özel güçler sayesinde başarılarıyla tarihe adını kazımıştır.

Maveraünnehir'de hüküm süren Alp Er Tunga/Efrasyab, Turan'ın en büyük hükümdarlarından olup Büyük İskender'den önce yaşamıştır (Pala 2004: 135). Alp Er Tunga, cihana hâkim olma ülküsüyle sürekli olarak savaşmış, M.Ö. VII. asırdaki Türk-İran savaşlarında ün kazanmış ve İran ordularını defalarca yenmiş bir kahramandır. Ağâh Sırrı Levend, tarihî şahsiyetler ve efsanevî kahramanlar hakkında bilgi verirken Peşenk ve Efrasyab'tan şöyle bahseder: *"Peşenk: Turan'ın eski hükümdarlarından olup Efrasiyab'ın babasıdır. Efrasiyab: Turan'ın en büyük hükümdarlarından. Bütün İran'ı Pişdadiyan sülalesinden zaptederek orada senelerce hüküm sürmüştür. Yıllarca süren İran ve Turan muharebeleri Şehname'nin mühim bir faslını teşkil eder."* (Levend 1984: 158-159). Orhun Abideleri'nde kendisinden *"Tonga Tigin"* olarak bahsedilen Alp Er Tunga, *"cihan fatihi Kapgan Kağan'ın büyük oğludur."* (Gömeç 2009: 241). Saka Türkleri en parlak dönemlerini Alp Er Tunga ile yaşamıştır. *"Pers hükümdarlarından Keyhüsrev, Alp Er Tunga'yı Altay boylarına kadar izledikten sonra Azerbaycan'da M.Ö. 624'te öldürür."* (Karaalioğlu 1980: 49).

İran edebiyatında da Alp Er Tunga hakkında bilgilere rastlıyoruz.

"İran efsanevî tarihinde korkunç savaşçı ve büyük bir kumandan olarak geçen Efrasiyab, kötülük ilâhı Ehrimen'in yeryüzündeki temsilcisi sayılır ve şeceresi yedi göbekte yine efsanevî hükümdarlardan Feridun'a ulaşır. Babası Peşeng, Feridun'un torunlarından Zâişman'ın oğludur. Efrâsiyab Avesta'da hilekâr ve kötü insan tipini temsil ettiği gibi İran ırkının da baş düşmanı olarak gösterilir. Efrâsiyab yer altında, duvarları demirden kale içinde bulunan 100 sütunlu sarayda yaşar." (Yazıcı 1994: 478).

Uygur Türkleri arasında "Efrasiyap" olarak bilinen Alp Er Tonga'dan, sözlü anlatılarda "padişahların padişahı ve bilgelerin bilgesi" olarak bahsedilmiştir. Onun döneminde toplumsal düzen sağlanmış, milletin birlik ve bütünlüğüne yönelik önemli uygulamalar başlamıştır. Halk arasında anlatılan sözlü geleneğe Alp Er Tunga'nın kahramanlığından çok halkın sorunlarıyla yakından ilgilenen bir yönetici olduğu ve bu sorunlara pratik çözümler ürettiği anlatılmıştır. Alp Er Tunga, halkı barış içinde tutmak; insanlar arasında edep, hayâ ve ahlâklı olmayı sağlamak; düşün merasimi, ölüyü gömme vb. gibi âdetleri yapmak şeklinde ifade edebileceğimiz pek çok güzelliği halkına getirmiştir (Öger 2008: 515-516).

Türk tarihinin bilinen en eski destan kahramanlarından birisi olan Alp Er Tunga hakkında bize bilgi veren bu güne kadar beş önemli kaynak tespit edilmiştir (Sakaoğlu-Duymaz 2002: 195-201). Bunları şöyle maddelendirebiliriz:

1. Orhun Abideleri

Orhun Abideleri, Alp Er Tunga'dan bahseden kaynaklardan ilkidir. Eserde, Alp Er Tunga adı, "Tonga Tigin" olarak geçmekte olup onun mateminin yapıldığı zamanda kazanılan savaşa değinilir: *"Törtünç Çuş başında süngüşdümüz. Türk budun adak kamşatdı. Yablak bol(daç)lı erti. Oza(k)elmiş süsin Kül Tigin agıtıp Tongra bir oğuş alpagu on erig Tongra Tigin yogında egirip ölürtümüz."* (Ergin 1992: 74). *(Dördüncü olarak Çuş başında savaştık. Türk milleti ayak titretti. Perişan olacaktı. İlerleyip gelmiş ordusunu Kül Tigin püskürtüp, Tongradan bir boyu, yiğit on eri Tongra Tigin mateminde çevirip öldürdük.)* (Ergin 1992: 28).

Gömeç, Alp Er Tunga'nın kimliği hakkında şunları söyler:

"Kitabelerde yog merasiminden bahsedilen Tonga Tigin ile Afrasyab aynı kişi değildir. Ama Tonga Tigin ile Kaşgarlı'nın bahsettiği Tonga Alp Er bize göre aynı kişilerdir. Hattâ Doğu Türkistan'da Bezeklik harabelerinde, ağzında ve elbiselerinde kan lekesi görülen ve resmin bir yerinde "Tonga Tigin", diğer yerinde "Tonga ol" yazısı bulunan minyatür bizzat Tonga Tigin'e ait olabilir." (<http://turkturantarihi.blogspot.com>).

Gömeç gibi pek çok araştırmacı konu ile ilgili fikir öne sürmüştür. Araştırmacılar tarafından Alp Er Tonga'nın Saka hükümdarı, Buku Han, Oğuz-han, Tonga Tigin olduğu belirtilmiştir. Cüveynî'ye ait Uygurların Türeyiş efsanesinden bahsedilirken Efrasiyab'ın da adı geçer.

"Uygurların Arkun nehri kıyılarında, başlıca iki boy grubu vardı. Sayıları artıp da nüfusları çoğalınca, bunlar da diğer kavimler gibi toplandılar ve kendi aralarından birini başkan yaparak itaat ettiler. Böylece aradan 500 senelik bir süre geçti. Bundan sonra Böğü Hanonların başlarına geçti. Söylendiğine göre Böğü Han, Efrasiyab'tır." (Ögel 1993: 74).

Alp Er Tonga ve "Efrasiyab"ın farklı kişiler olduğu söylene de çoğu araştırmacı her iki ismin aynı kişi olduğunu kabul etmektedir. Çin kaynaklarından anlaşıldığı üzere 713 yılında Beş Balık'a gönderilen ordu, 714 yılında Tonga Tigin, İni İl Kagan ve Kapgan'ın enişterleri Hio-pa Hie-liifa Schi-pi kumandasında Beş Balık'ı kuşatmıştır. Beş Balık'ın seferi sırasında kuzey bölgedeki Pot'ing adlı şehrin muhasarası sırasında bir gün Tonga Tigin, tek başına ata binerek şehrin sularına yaklaşmış ve saklanan Çin askerleri tarafından yakalanıp öldürülmüştür (Gömeç 1995: 640).

Orhun Abideleri'nde Alp Er Tunga'nın yas matemine değinilmekte olup kendisinden "Tongra Tigin mateminde" şeklinde bahsedilmiştir. Kaşgarlı Mahmud Divanü Lügat-it Türk'te "tonga" kelimesini açıklarken: *"Kaplan*

cinsinden bir hayvandır, fili öldürür, asıl olan budur. Bu ad Türklerde yaşamaktadır; anlamı kaybolmuştur. Çok kere kişi adı olarak kullanılır. “Tonga Han”, “Tonga Tigin” denir. Türklerin büyük Hakanı Afrasiyab’ın asıl Türk adı “Tonga Alper”dir; *Bebür gibi kuvvetli, yiğit bir adam” demektir.*” (Kaşgarlı Mahmud 1985: 368, C. III) der. Anlaşıyor ki, “tongra” unvanını alan Alp Er Tunga, savaşçı, kaplan gibi güçlü bir han olabilecek vasıflara sahip olmakla birlikte adıyla da milleti için yaptıklarını/yapacaklarını göstermektedir.

2. Kutadgu Bilig

Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig adlı eseri, ikinci kaynağımız olup Alp Er Tunga hakkında önemli bilgiler vermektedir. Metnin bir kısmını aşağıya örnek olarak alıyoruz:

“Bedük bilgi birle öküş erdemi

Biliglik ukuşlug budun ködrümi”

(O yüksek bilgiye ve çok faziletlere sahip idi, bilgili, anlayışlı ve halkın seçkini idi.)

“Ne ödrüm ne ködrüm ne ersig eren

Ajunda tetig er yidi bu cihan”

(Ne seçkin, ne yüksek, ne yiğit adam idi; zaten âlemde ferâsetli insan bu dünyaya hâkim olur.)

“Ajunçka erdem kerek ming tümen

Anın tutsa il künk iterse tuman”

(Dünyaya hâkim olana binlerce fazilet lazımdır; o bunlar ile eli günü idare eder ve sisleri dağıtır.)

“Kılıç ursa bıçsa yağı boynını

Törü birle tüzse ili budnını”

(O bunlar ile kılıç çalar ve düşmanın boynunu keser; memleketi ve halkını kanun yolu ile nizam altında bulundurur.) (Yusuf Has Hacib 1979: 43).

Eserde, Alp Er Tunga’dan İranlılar arasında adının Efrasiyab olarak bilinmesine, onun sahip olduğu fazilet, akıl, bilgi, cesaret, yiğitlik vb. gibi vasıflara ve milleti için yaptıklarına değinilir.

3. Şeh-nâme

Alp Er Tunga’dan bahseden üçüncü kaynağımız, Firdevsî’nin Şehnâme adlı eseridir. Türklerin Alp Er Tunga/Buku Han/Buka Han dediği destan kahramanından Acem şairi Firdevsî, İran’ın tarihî destanı olan “Şehnâme” adlı

eserinde Efrasiyab olarak bahseder. Firdevsî, Afrasiyab'a ait parçaları yazarken yalnız İranlılar arasındaki rivayetleri değil, Türkler arasındaki rivayetleri de görmüştür. Çünkü Firdevsî, Türk padişahı olan Gazneli Mahmud'un sarayında ve bir Türk muhitinde bulunmuştur. Şehname'de Türk kahramanlarına ait isimlerden bir kısmının halis Türkçe olması da bunu ispat etmektedir. İran rivayetlerinde ise Türklere ait isimlerin çoğu Acemleştirilmiştir. Türk rivayetlerinde geçen Alp Er Tunga destan kahramanının adı Acem rivayetlerinde Afrâsiyab'tır (Atsız 1992: 33).

Efrâsiyâb, Şehnâme'de bir yandan dünyanın kötü hükümdarları arasında gösterilirken bir yandan da güçlü, kabiliyetli ve yiğit bir kumandan olarak nitelendirilir. Nitekim kötülüğü temsil eder gibi görünen Efrâsiyâb aynı zamanda merhametli ve yapıcı bir kahramandır. Onun Siyavuş'a davranışı, Zerenc şehrini kurması, kanallar açtırması, ok ve yay yapma mahareti, İran'daki birçok yerleşim merkezinin ona atfedilmesi iyi yanlarını gösterir.” (Yazıcı 1994: 479).

Eser, Efrasyab'ın olağanüstü özelliklerini ayrıntılı olarak ele almaktadır. Bunun iki sebebi vardır: Birisi Alp Er Tunga'nın güç ve kuvvetine duydukları hayranlık diğeri ise İranlıların böylesine güçlü bir kahramanı yenebilme başarısını övmektir. Zal'ın, oğlu Rüstem ile Alp Er Tunga hakkında konuştuğu bir kısmı metinden örnek olarak vermek istiyoruz:

“Senin bana sorduğun Türk, erkek bir ejderha gibi savaşıyor, nefes verirken ateşler saçıyor; intikam almak için savaşa başladı mıydı bir belâ bulutu kesilir. Onun bayrağı da elbisesi de karadır, kolları demir kaplıdır, külâhı da demirdendir. Üzerindeki demir zırh altın işlemelidir, tulgasının üzerinde de kara bir bayrak vardır. Ondan kendini iyi koru; çünkü çok uyanık ve cesur bir pehlivandır.” (Firdevsî 1994: 50-51).

Metinde görüldüğü gibi Alp Er Tunga, Türklük özelliği vurgulanarak bir ejderha gibi savaşan, ağızından ateşler saçan, amacı yalnızca ata soyunun intikamını almak olan, kara elbiseli, kara bayraklı, demir kollu ve külahlı olarak tasvir edilmiştir. Ejderha (dragon), *“ağızından çıkardığı alevler nedeniyle şimşek ve bereketle özdeşlenir. Bu bakımdan hükümlerlik ve hayatın dengesini sağlayıcı verilere sahiptir.”* (Ersoy 2007: 243). Acem halkı arasında Alp Er Tunga'nın bir ejderha gibi düşünülmesi, onun Türk milletinin koruyucu gücü ve varlığını büyütecek korkusuz bir lideri olmasının göstergesidir. Kara baskın bir renk olup, ölümü çağrıştırmaktadır. İntikam adına savaşarak amaca ulaşınca kadar ölüm yemini eden Alp Er Tunga'nın, demirden kıyafetler ve silahlarla tasviri onun savaşçı, korkusuz ve yenilmez vasıflarına işaret etmektedir.

4. Divanü Lügat-it-Türk

Divanü Lügat'it-Türk, Türk kaynakları içerisinde Alp Er Tunga hakkında en kapsamlı bilgiyi bulabildiğimiz eser olup dördüncü önemli kaynaktır. Eserde, Kaşgarlı Mahmud'un kendisinden “cihan beyi” olarak bahsettiği Efrasyap, Türk cihan hâkimiyeti ülküsünün ilk öncülerindedir. Kaşgarlı Mahmud, *“alp”* kelimesini *“yiğit, kahraman, bahadır”* şeklinde açıkladıktan sonra *“Yiğit düşman karşısında, yumuşak huylu adam savaşta belli*

olur.” atasözüne ve Alp Er Tunga için söylenen dörtlüğe yer verir (Kaşgarlı Mahmud 1985: 41, C. I). Kaşgarlı Mahmud “zaman” anlamına gelen “ödhlek” kelimesini açıklarken yine bir dörtlükle “iyilikler beyi Alp Er Tunga”dan bahseder. Farklı olarak “ulışdı” kelimesini “bütün kurtlar uluştu.” şeklinde açıkladıktan sonra Alp Er Tunga'nın yas törenini tasvir eder (Kaşgarlı Mahmud 1985: 188-189, C. I). Eserde geçen destan metninden çok sagu örneği olan şiir örneklerinde, Alp Er Tunga/Hakan Efrasiyab adlı kahramanın yiğit, bilgili, faziletli, anlayışlı vb. gibi vasıfları vurgulanmış, onun yas töreni ve ölümünden duyulan üzüntü anlatılmıştır. Eserde “tarım”, “han”, “tigin”, “kend”, “çaruk” vb. gibi kelime karşılıkları verilirken de Alp Er Tunga'dan bahsedilmektedir.

“Dîvânü Lügâti't-Türk'te verilen bilgiler incelendiğinde, bütün Türk hakanlarının Alp Er Tonga'nın soyundan geldiğinin ve onun soyundan olmayanlara “hakan” veya “han” denilemeyeceği anlaşılmaktadır. Ayrıca Alp Er Tonga'nın Kaşgar şehrini başkent olarak kullandığı, bunun yanı sıra Barçuk ve Barsgan gibi şehirler kurduğu ve ölümünün halk arasında büyük bir acıya neden olduğu görülmektedir.” (Öger 2008: 511).

Eserde geçen sagu metninin birkaç dörtlüğünü örnek olarak aşağıya alıyoruz:

“Alp Er Tunga öldi mü

Issız ajun kaldı mu

Ödleğ öçin aldı mu

Emdi yürek yırtılır”

(Alp Er Tunga “Hakan Efrasiyab” öldü mü? Kahpe dünya, ondan kurtuldu mu? Zaman ondan öcünü aldı mı? Şimdi onun mülkü üzerine -zamaneye kızarak- yürek parçalanır.) (Kaşgarlı Mahmud 1985: 41-42, C. I).

“Ödleğ kamug küfredi

Erdem ang sewredi

Yunçığ yavuz tuwradı

Erdem begi çertilür”

(Zaman bütün bütüne gevşedi, ululuklar, iyilikler azaldı, zayıf ve kötü kişiler güçlendi, fazilet eri yok edilir, bütün bunlar iyilikler beyi “Afrasiyab” öldüğü için böyle oldu.) (Kaşgarlı Mahmud 1985: 102-103, C. I).

Ulşıp eren börleyü

Yırtın yaka urlayu

Sıkırıp üni yurlayı

Sıgtap közi örtülür

(Herkes kurt gibi uluşuyor, yakasını yırtarak bağıyor, ünü çıkasıya haykırıyor, gözü örtülesiye ağlıyor.)

(Kaşgarlı Mahmut 1985: 188-189, C. I).

Metinde, adaletin temsilcisi olan Afrasyab'ın ölümünden sonra, bozulan dünyada artan kötülöklere, azalan iyiliklere ve zamanın, onun ölümüyle kendisinden öç almasına değinilir. Söz konusu bilgiler, onun yöneticiliğinin ne kadar mükemmel olduğunu göstermektedir. Alp Er Tunga'nın yöneticilik anlayışını değerlendiren Ayan, onun karizmatik liderlik, hizmetkâr liderlik, etik liderlik ve stratejik liderlik tarzlarına sahip olduğu sonucuna varmıştır (Ayan 2017: 167-175).

“Karizmatik liderlik tarzı coşku, heyecan ve macera duygusunu teşvik ederek izleyicilerin tutum ve davranışlarını değiştirmeyi kapsar. Stratejik liderlik üst kademelere odaklanan, organizasyonun tamamını ilgilendiren, organizasyonun dış çevresini inceleyen ve izleyicilerine faaliyetlerinde yol gösteren bir yapıdadır. Hizmetkâr liderlik izleyicilerin ihtiyaçlarına odaklanan, onların fikirlerini dinleyen ve başarıları için çaba harcayan yapıdadır. Etik liderlik, kişilerin başkalarıyla ilişkilerinde ve kendi faaliyetlerinde uygun ve doğru davranışı sergilemesidir.” (Ayan 2017: 169).

Bilgili, ileri görüşlü, faziletli, güçlü vb. gibi özellikleriyle halkın hayranlığını kazanan, kendisine sığınma ve güven duygusunu artıran Alp Er Tunga, karizmatik bir lider olarak toplumda dikkat çekmiştir. Alp Er Tunga'nın ölümünden sonra halkın refahının bozulması, yönetsel sistemin çökmesi ve dünyada kötülöklere var olması onun hizmetkâr liderlik tarzı davranışa sahip olduğunu gösterir. Alp Er Tunga'nın halkı ile birebir iletişim içerisinde olması ve milletine adaletli davranması onun etik liderlik tarzını ifade eder. Son olarak Sakaların devlet olarak sahip olduğu coğrafi sınırların genişliği, ölkelerinin stratejik lider anlayışı ile yönetildiğinin göstergesidir. İskitler/Sakalar çok geniş bir coğrafya içinde üç farklı grup şeklinde yaşamış olmasına rağmen düşmanlarına karşı birlik ve beraberlik duygusuyla hareket etmişlerdir. Hatta savaş durumunda, liderleriyle istişarede bulunmuşlardır. Bu bilgilerden hareketle, Alp Er Tunga'nın halk içinde söz sahibi, sevilen, danışılan ve güvenilen bir lider olduğunu belgelemektedir (Ayan 2017: 167-175).

Alp Er Tunga, sahip olduğu vasıflarla ömrünün sonuna kadar halkının refah seviyesini artırabilmek için mücadele etmiştir. Adaletli, mükemmel bir yönetici ve lider olan Alp Er Tunga'nın ölümünden sonra hazırlanan yas töreninde, onun sahip olduğu iyilik, yiğitlik, adalet, fazilet, akıl, güç, vb. gibi vasıflarıyla bir millet, hatta dünya için önemi vurgulanmış, ölümünden duyulan üzüntü aktarılmıştır. Alp Er Tunga, bütün dünyaya Türk cihan hâkimiyeti mefkûresini yaymak için savaşmış, halkının yönetimini en mükemmel şekilde idare etmeyi başarmış çok yönlü bir hükümdardır.

5. Şecere-i Terâkime

Beşinci kaynağımız Ebûlgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terâkime adlı eseridir. Eserin "Arslan Oğlu Serenk'in Han Olduğunun Zikri" kısmında şöyle bir bilgi geçer: (...padişah olduktan sonra Efrasiyab'ın bir oğlu Keyhüsrev'den kaçıp, Türkmen'in Kınık uruğunun içine varıp orda büyüyüp kalmıştır. Biz onun oğulları ve Efrasiyab'ın neslinden oluyoruz diyip, atalarını sayıp otuz beş göbekte Efrasiyab'a erıştirdiler.) (Ebûlgazi Bahadır Han 1974: 82).

Metinde, Keyhüsrev'den kaçan Efrasiyab'ın oğlunun Türkmen Kınık uyrugu içinde çoğalmasından ve Alp Er Tunga'nın otuz beş göbekte onların ata soyu olmasından bahsedilir.

6. Süleymannâme

Alp Er Tunga Destanı'nın yeni bir kaynağı olarak Süleymannâme'yi gösterebiliriz. Süleymannâme'nin temel konusu tarih olup eserde, yaşanan devrin olayları, çeşitli rivayet ve bilgiler ele alınmıştır. Alp Er Tunga hakkında bilgi edindiğimiz Süleymannâme adlı eser Uzun Firdevsî'ye aittir.

"Eserin esas konusu Hz. Süleyman'ın hayatına dair olmakla birlikte burada tarih, ahlak, felsefe, ilm-i nücum gibi çeşitli konular ele alınmış, böylece kitap ansiklopedik bir mahiyet kazanmıştır. Ayrıca Alp Er Tunga'nın menkıbelerinden söz eden Firdevsî, bu Turan kahramanını millî bir heyecanla överek eserinde Türklüğün eski tarihiyle iftihar eden bir ifade kullanmıştır." (Köprülü 1996: 128).

Süleymannâme yazarı Firdevsî farklı adlarla bilinmektedir.

"Kaynaklarda Firdevsî-i Rûmi, İlyas Firdevsî Çelebi, Firdevsî-i Tavîl, Uzun Firdevsî ve Türk Firdevsî'si diye tanınan Firdevsî, 15. asrın son yarısında ve 16. asrın başlarında yetişmiştir. Doğum tarihi kaynaklarda 1453 olarak geçen Firdevsî'nin ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Kırtan fazla te'lif ve tercüme eseri bulunan Firdevsî, II Beyazid adına yazdığı Süleymannâme adlı eseriyle tanınmış Osmanlı muharrir ve şairidir. Sultan Beyazid'in emriyle Süleymannâme adlı eserini nazım ve nesir halinde üç yüz altmış cilt olarak tertip etmiştir." (Vanlı 2012: 1).

Uzun Firdevsî, asıl şöhretini Süleymannâme adlı eseriyle yakalamıştır. Süleymannâme-i Kebir olarak da bilinen eseri M. Fuad Köprülü İslâm Ansiklopedisi'nde, II. Beyazid'in cülusundan sonra yazdığını söylerken İbrahim Olgun ve İsmet Parmaksızoğlu, Firdevsî'nin Süleymannâme'ye Balıkesir'de yaşadığı sırada Fatih Sultan Mehmet adına başlamış ve padişahın ölümüne kadar yedi cüzünü tamamlamış olduğunu belirtirler. Müellif, II. Beyazid'in 1481'de tahta geçmesinden sonra yeni padişahın isteği üzerine Süleymannâme'yi ona ithaf ederek yazmaya devam etmiştir (Köprülü 1996: 128).

Eserde işlenen konular, Firdevsî'nin ilminin derecesini de göstermektedir. "İlahi kitaplardaki bütün kıssa ve hikâyeleri, dünyadaki bütün hikâye ve masalları, felsefe, astronomi ve matematikle ilgili malumatları bu kitapta

toplayan Firdevsî, ne denli maharetli ve marifetli olduğunu gözler önüne sermiştir." (Vanlı 2012: 1). Firdevsî astronomi, tıp, matematik ve geometri gibi her türlü ilme vâkıf olup ilminin kaynaklarına doğrudan ya da dolaylı olarak Süleymannâme'de değinmiştir. Vanlı, bu kaynakları şöyle sıralar: Kurân-ı Kerîm, Tevrat, Zebûr, Hz. Lokman Hakîm (a.s.), İbn Abbas (r.a.), Ebû Hureyre (r.a.), Ekber bin İbâz, Hz. Tâvûs (rah.a), Eflâtun-ı Yunânî, Taberî, Kasas-ı Kebîr, Tarih-i Şâhî, Yehuda Tarihi (Vanlı 2012: 26-34).

Uzun Firdevsî'nin âkıbeti hakkında anlatılanlar çok önemlidir. Süleymannâme'sinin beğenilmemesinden dolayı, hükümdar aleyhine hicviyeler yazıp Horasan'a kaçan Firdevsî'nin orada öldüğünü belirten Latifî'nin verdiği bilgiler bir efsane gibidir. Çünkü 909'da Balıkesir'de Satraçnâmesi'ni yazmış ve 914'te Câme şûy-nâme'yi tercüme etmiş olması onun, II. Bâyezid'in son saltanat yıllarına kadar Türkiye'de bulunduğunu göstermektedir. Bu tarihlerden sonra Balıkesir'den ayrılıp şark memleketlerinde vefat ettiği tahmin edilebilir (Köprülü 1989: 555).

Uzun Firdevsî'nin Süleymannâmesinin kaç cilt olduğu konusunda çeşitli rivâyetler bulunmaktadır. "*Kâtip Çelebi Süleymannâme-i Kebir'in 330, latifi ve Ali 360, Bursalı Mehmed Tâhir, Franz Babinger ve Vladimir Federovich Minorsky 366, Hasan Çelebi, Beyânî ve Şemseddin Sami ise 380 cüz olduğunu kaydederler.*" (Köprülü 1996: 128). Aksoy konu ile ilgili şu bilgileri verir:

"Firdevsî Sultan Beyazid zamanında *"sekiz yüz emsal ve hikâye, tarih kitaplarını cem edip kırk yıl ömrü buna sarf ederek üç yüz altmış cilt Süleymannâme yazmak için çalışır. Bu kitabı yazma sevdasıyla ne kadar kullanılmayan kitap varsa sözü uzatmak için kullanır. Kırk cilde kadar yazıp sultana sunar. Sultan sözü uzatmaktan kaçınıp kısaltma yapmasını ve eseri kısaltmasını esma-i Hüсна adedi olan doksan dokuzda bitirmesini söyler. Firdevsî, bir yandan sultanın sözünü tutup eseri kısaltmaya çalışırken bir yandan da eserin ancak yüz yirmi ciltte bitirilebileceğini belirtir. Zaten eser de söz çok uzatıldığı için devrinde pek fazla itibar görüp nüshası çoğaltılmaz. İçindeki bilgileri öğrenmek isteyenlerin isteği üzerine muhtasarın yazarı tarafından altmış sekiz cilde kadar okunarak muhtasarı çıkarılmıştır.*" (Aksoy 2000: 32-33).

Eserin 366 cilt olması konusunda yazar bazı eserlerinde bu bilgiden bahseder.

"*Firdevsî Rebiü'l-evvel 906=M. Eylül 1500'de Edirne'de bir sefer dönüşü yazdığı Silahşör-nâme'nin sebep-i telifinde kendini Süleymannâme'nin musannifi, ol 366 cilt kitabın müellifi olarak tanıtır, iki yüz sen altı cildini yazdığını belirtir. Firdevsi H. 909=M. 1503-1504 yılında Balıkesir'de yazıp II. Beyazıt'e sunduğu Satraçnâme-i Kebir'de kendini 366 cilt Süleymannâme'nin musannifi 1838 meclis bâbın müellifi olarak tanıtır. Yazar en son yazdığı eserlerden olduğu tahmin edilen Hayat-nâme'de Süleymannâme'nin seksen ikinci cildini bitirdiğini belirtir, fakat eserden 366 ciltlik eser olarak bahsetmez.*" (Aksoy 2000: 33).

Firdevsi-i Rûmî'nin Süleymannâme'sinin 42. cildinde yer alan “*Dasitan-ı Ceng-i Aheng-i Efrasiyab-i Türk*” adlı kısım bize Alp Er Tunga hakkında önemli bilgiler vermektedir (Güleç 1994). Hamdi Güleç eserin yazılma sebebinin şöyle yorumlar: “*İranlıların millî destanı olan Şehnâme'yi yazan Fırdevsî gibi Türk Fırdevsî (=Uzun) Süleymannâme adlı eserini Türklerin millî destanını yazma gayretinin bir sonucu olarak kaleme almış olabilir.*” (Güleç 2006: 247). Destanlar kimlik bilinci, yaşam felsefesi, başarılı lider özellikleri, devlet ve halkın sorumlulukları, kültürel değerler vb. gibi açılardan önemli bir kaynaktır. Firdevsî'nin Süleymannâme-i Kebir'de Alp Er Tunga/Efrasiyab hakkında verdiği bilgiler bu açıdan çok önemlidir. “Uzun Firdevsî'nin kaleme aldığı Süleymannâme-i Kebir'de Davutoğlu Süleyman Hikâyesi yanında daha başka hikâyeler, nasihatler, tarih bilgileri ve menkıbeler işlenerek bu hacimli eser bir tür ansiklopediye dönüşmüştür (Daşdemir 2015: 1). Firdevsî'nin Süleymannâme-i Kebîr adlı eserinin 9. cildinde geçen “*Dâsîtân-ı Câsus Firsitâdan-ı Dâvûd Be Cânib-i Sührâb Şâh*” adlı bölümünde Afrasiyab'tan bahsedilir (Vanlı 2012: 336). Vanlı tarafından Şehnâme menşeli kahramanlar içerisinde değerlendirilen Afrasiyab, eserde savaşlardaki başarısı, güç ve kuvvetiyle ele alınır: “*...Nitekim üçüncü cild-i Süleymân-nâme'de beyân eyledük ki Efrasiyab Türk leşkerü çeküp gelüp Zû'yile cenk eyledi. 'Acem mülkin tutdı ve Turan'a, İran'a dahı Efrasiyab Türk hükm eyledi ve Minuçehr'ün resimlerini, törelerini tagayyür eyledi. İran halkını begayet incitti.*” (Vanlı 2012: 93).

Firdevsî, Süleymannâme'nin üçüncü cildinde, Efrasiyab'ın İran hükümdarı Zû ile cenk edip onu mağlup etmesine değinir. Minuçehr'in getirdiği bütün töresini, âdet, gelenek ve göreneklerini yıkarak İran'a ve Turan'a hükümdar olmuştur: “*Ammâ evvel zemanda kim Dâvud'un hilafeti dururdu kim ol cenkleri eyledi, ehl-i tarih cihân milkinde eydür. 'Acem diyarına müstakil padişah İran'a Tahmasab pâdişahidi ve Turan'a Efrasiyab gümrahidi. Nitekim anların kıssa dördüncü cild kitab-ı Süleymannâme'de beyân eyledik.*” (Vanlı 2012: 94).

Firdevsî, İran'a Tahmasb'ın, Turan'a da Efrasiyab'ın hâkim olduğunu belirttikten sonra bu kıssayı dördüncü ciltte ele aldığını söyler:

“Dimegil ki leşkerümdür bi-hisâb

Kuvvet icre nitsün ol Afrâsiyâb” (Vanlı 2012: 336).

“Fırdevsî, Davud (a.s)'un Sührab Şâh'a gönderdiği nâmesinde, Davud (a.s)'un sayıca çok olan askerini meth etmek için Afrasiyab'ı teşbih unsuru olarak zikreder.” (Vanlı 2012: 94-95).

Firdevsi-i Rûmî'nin Süleymannâme'sinin 42. cildinde “*Dasitan-ı Ceng-i Aheng-i Efrasiyab-i Türk*” (Güleç 1994) başlığı altında yer alan Alp Er Tunga hakkındaki bilgileri, şu alt başlıklar halinde verebiliriz:

6.1. Efrasiyab (Alp Er Tunga) Kimdir?

Türk kaynaklarında Alp Er Tunga olarak bilinen destan kahramanının adı Süleymannâme'de Efrasiyab olarak geçer. Bunun İran tesirinin etkisiyle olduğunu söylemek mümkündür. Alp Er Tunga Destanı hakkında yeni bir kaynak olan Süleymannâme'de, Alp Er Tunga/Efrasiyab'dan “Efrasiyab-ı Türk” diye bahsedilmekte olup onun güç

ve kuvvet açısından hayranlık uyandırmasına ve Beni İsrail kavminin başında bulunan Süleyman Peygamber ile olan mücadelesine değinilir. Eserde ayrıca, Efrasyab'ın savaş meydanında Turan askerlerinin başında bulunmasından, ölüm yemini eden askerlerin gök gürültüsü gibi davullarını çalmalarından ve atlarının ayağını yere vuruşuyla öküzü, balığı inleyen seslerinden bahsedilir. Bu tasvir savaş öncesi lider ve askerlerinin, birbirlerinden aldığı güç, inanç ve güven duygusunu, destan ruhuna işleyen “Ölmek var dönmek yok!” yeminiyle liderlerinin öncülüğünde cenge giden askerlerin kararlılığını ve korkusuzluğunu resmetmektedir:

“Hakim kavlince on iki alay leşgeri görüb Efrasiyab-ı Türk'e kimler idigün sordı. Efrasiyab eydür: Ya server-i sahiran bu gelen Süleyman'ınundur. Beni İsrail kavminün on iki sıbtunun melikleridür. Düşmen tarafına göz urdı, fil-cümle Efrasiyab-ı Türk leşger bağlayub saf tutdu kim çarh-ı merrih ancılayın saf u alay görmemişti. Andan Efrasiyâb hükm itdi mih-terüler talb nakâreler urdılar. Sûr-ı İsrâfil vâr surnalar urdılar. Yemin-i ecel için ırlattılar. Kûs-ı ra'd-vâr gürlëtdiler, gümlëtdiler at ayağı darbından öküzü, balığı inletdiler. Efrasiyab-ı Türk böyle diyicek Turan dilaverler, Endülüs serverleri beni Asfâr ser-firazları yiryirin bebr ü pelenk gibi egreşüp gümreşib eyitdiler.” (Güleç 1994: 67- 70).

Eserde ayrıca, Kayser-i Rûm'un ifadesiyle Efrasyab'ın Turan şahı olmasına değinildikten sonra onun olağanüstü vasıfları ele alınır:

“Kayser-i Rûm eydür: Efrasiyab Turan şahıdur. Acem milki anun taht-ı yedinde-durur. Keykubat ile yagı durur Rüstem-i Zâl Efrasiyab'e cevab viremez anun korkısından yedi başlı evrenler milkine giremezler. Bugün âlem içinde Efrasiyab Turan şahıdur. Bir bahadur pehlevandur nara ursa Ra'd-ı felek kan kaşanur cenge girse Kahraman'ı yılan kışandırur. Bir aslandur kim Rüstem-i Zal anun katında tavşandırur.” (Güleç 1994: 81).

Eserde, Turan Şahı Efrasyab'ın bahadır bir pehlivan olduğu, narasıyla feleği kana buladığı belirtilir. Ayrıca Efrasyab, bir aslan gibi ihtişamlı tasvir edilirken onunla savaşıran İran'ın güçlü ve kuvvetli Zaloğlu Rüstem'i bir tavşana benzetilir. Aslan, kendisinden korkulan, heybetli bir hayvandır. *“Hititler önceleri büyük köpek dedikleri aslanın, kenti kötü ruhlardan koruyacağına ve saldırganlara korku verecek en etkin bir psikolojik savunma aracı olarak görmüşler ve bunların heykellerini kapı gardiyanı olarak sur kapılarına ve tanrı heykellerinin kaidelerine yerleştirmişlerdir.”* (Ersoy 2007: 245). Aslan sembolü ile bütünleşen Alp Er Tunga, Türk milletinin ayakta kalabilmesi için gerekli güç, cesaret ve hayat enerjisine sahiptir. Nitekim kendisinden “Tongo Tigin” diye de bahsedilen Alp Er Tunga'nın adının anlamsal değerleri de bu güç ve kuvvetini açıklamaktadır. Tavşan ise aslanın büyüklüğü karşısında küçük, âciz, ürkek ve korkak bir hayvandır. Mitolojide *“büyücü, sihirbaz”* (Gezgin 2007: 157) olarak da tanımlanan tavşan, halk tasavvurunda Zal oğlu Rüstem'in sembolü olarak düşünülmüş ve Efrasyab'ın karşısında bilek gücünden ziyade hile ile ayakta kalabilen korkak ve âciz biri olarak gösterilmiştir.

Alp Er Tunga, bir liderde olması gereken bütün özelliklere sahiptir. Eserde, onun güç ve kuvveti şöyle tasvir edilir:

“Fil ayaklu dağ suratlu filin behrever-i Türk atına mukabil tutacak taraba tahtası gibi kılıcın çıkarub eline alub havale kıldı. Gözleri yanar fanusa benzer ağzı mağara gibi avazı sada virür kusa benzer kulakları kalkan gibi yüzi eyle kara ki abanosu benzer heybet içre heybetde Efrasiyab, şeceattde Behmen-i Tusa benzer at üzerinde otırışı Neriman-ı sıfat deprenişi Keynus’a benzer.” (Güleç 1994: 108-109).

Bu tasvir, dış güçlerin varlığının yanı sıra, tabiatla mücadele ederek yaşamını sürdürmeye çalışan göçebe halkın gözlemlerinin ifadesidir. Halk tefekküründe bir kahraman/lider kişi çok güçlü, yenilmez, kendisine sığınılan ve bütün problemleri çözebilecek özelliklerde arzu edilir. Bu yüzden ona ulaşılmaz ve olağanüstü vasıflarla tasvir edilir. Metinde fil ayaklı dağ suratlı, Türk atına karşılık tutulabilecek taraba tahtası gibi kılıcı olan, ağzı mağara gibi, sesi davula benzer, yüzü o kadar kara ki abanos ağacı gibi vb. ifadelerle oluşturulan kahraman tasvirinde, tabiatı gözlemleyen göçebenin bakış açısı vardır. Göçebe halkın, etrafında gördüğü ve kendisini güvende hissedebileceği en büyük, en kuvvetli ve en sağlam ne varsa hepsi, arzuladığı kahramana işaret eder. Bir kahraman profilinde buluşan bu özellikler, halkın peşine takılarak büyük başarılar kazanacağı ve refaha ulaştıracağına inandığı Alp Er Tunga'ya aittir.

Kayser-i Rum'un ifadesiyle Alp Er Tunga şöyle tanımlanır: *“Kayser-i Rum eyitdi: Ya Süleyman Efrasiyab bir aceb asıl nâ-bekâr kâfir durur put-perest durur ammâ kim gayetdi kuvvetlü sâlâbetlü kimesne-durur. Felege gelen ejderhayı çarha sinek dimez kuvvetine yedi başlı eren tâkâd getirmez.”* (Güleç 1994: 82).

Metinde Kayser-i Rum, Efrasiyab'ın kâfir ve putperest görünüşüne rağmen kuvvetine ve dayanıklılığına hayran kalır. Onun ejderhayı sinek gibi bile görmeyip önemsemediğini, onun karşısında durulamayacağını belirterek güç ve heybetindeki ihtişama dikkat çeker.

6.2. Efrasiyab ve Hz. Süleyman Hakkında

Eserde, Hz. Süleyman ve Efrasiyab'ın konuşmalarına da yer verilir. Efrasiyab, Hz. Süleyman'ı tanımayıp gurur ile onun kim olduğunu sorar. Onun Hakk'a tapan, saltanat ve azametiyle tanınan ünlü birisi olduğunu öğrenir:

“Efrasiyâb-ı Türk dahi altmış altı arş-ı kadd ü kamet ile taht üzerine otırmış şarab nûş ider. Hâkim kavlince hüdhüd şehbâz-ı felek yüzünden Belh-i Efrasiyab'un şehrinin bağ ve dağ u deştin tacu tahtını azametini göricek hüdhüd eyitdi: Ya şehbaz siz bunda durunuz pervâza kalkınız ben varub Süleyman'ın namesini Efrasiyab'a vireyim hizmet-i Süleyman-ı yirine varsun.” didi. Buğur Efrasiyab elinde câm tutub Süleyman kim durur dirken gurur ile otururken vüzerâdan birisi eyitdi: *“Ya Efrasiyab bu Süleyman kim Arab ve Arba içinde kopdı. Hakk'a tapdı eğerci kim ulu padişah değıldür. Amma ki onun dört türlü saltanati azamati söylenür kim hiç akıldan hariç füdela kabul itmez.”* didi (Güleç 1994: 85).

Eserin ilerleyen kısımlarında Hz. Süleyman'ın kendi ifadesiyle, sahip olduğu coğrafyadan, hizmetinde bulunan Acem merdanları ve Turan pehlivanlarından bahsedilir: “*Ben ol şaham ki İran-ı zeminde ta magarib serhadince vü Karadeniz'den deşt-i diyarından tâ ağaç denizine varınca benüm vilâyetümdür. İçinde ne kadar hünermendler, ne kadar ulular var ise benüm elümde Turan pehlevanları, Acem merdanları benüm çâkerimdür. Bana ram olub dururlar.*” (Güleç 1994: 89).

Efrasyab'ın Süleyman Peygamber ile olan hikâyesi, onun destan kahramanı olarak yerini ve Turan halkı için önemini ifade eder.

6.3. Efrasyab'ın Yardımcı Güç Kaynakları

Destan kahramanlarının en büyük güç kaynakları savaş âletleridir. Eserde, Hz. Süleyman'ın ordusundaki askerlerin savaş giysileri tanıtılarak üzerlerindeki otuz altı parça cenk aletiyle demire gark oldukları belirtilir. Cenk, savaşmak için yaratılan destan kahramanı ve askerlerinin bir yaşam tarzıdır:

“Andan Süleyman dönüb haymelü haymesine gelüb cebe vü bilerline hançer sokunub kılıçların hamayil bağlanub kollarına kolçak urundular. Otuz altı pare ceng aleti üstlerine giyü gömgök demür büründüler. Otuz altı pare ceng aletin üstlerine giynüb gömgök pulad demüre gark oldılar. Üç sigirlü katı yayların kırdılar. Üç kanatlu kayun ağacından okların kurban ağzına kiş ağzına ukkab yeyleküsün dize kodılar.” (Güleç 1994: 94-96).

Bu bilginin ardından Efrasyab'ın savaş aletlerinden birisi olan “mısri gılınç”tan bahsedilir. Mısri gılınç, destan kahramanlarından Köroğlu'nun da sahip olduğu bir savaş âletidir. Köroğlu'nun babası Ruşen Ali tarafından göğün kutsallığından düşen göktaş, demirci ustasına götürülerek Köroğlu için özel bir kılıç olarak hazırlatılır. Tanrı'nın ulu Türk milletini koruması için yeryüzüne bıraktığı bu kutsanmış kahramanlar, adları ne olursa olsun (Oğuz Kağan, Köroğlu, Atilla, Efrasyab vb. gibi) kendileri gibi kutsal silahlarla O'nun emrini yerine getirmeye çalışmışlardır:

“Süleyman yolına can baş terkin urub yedişer aynalu pulad kalkanu omuzlarına salub dimiş ki misri gılınçları ellerine alup turdılar. Nazar Efrasyab leşgerine urdılar.” (Güleç 1994: 98). *“Seraskeri kandaşı Yunan ile pehlevani kamkamuyı Berberinle ki yedi bin yedi yüz yetmiş yedi Yehuda erler ile Arab-u arba atlarına binüp Misri kılıçları çeküp ol server-i ser-firazlar kan içici şehbazlar düşman ardınca gitdiler.”* (Güleç 1994: 103). *“...Mısır sultanı Celaleddin ile Mesru Şam dilaverleri dimiş ki kalkanların omuzlarına alub misri kılıçları hamayil kuşanup kargı şebtalı efi dillünizelerin elmas yalmanların gelege kaldırıp her birisi yirinde yedi başlı evren gibi turmuşlar idi.”* (Güleç 1994: 107).

Türk milleti, yüzyıllar boyunca inancının gücüyle ayakta durmuştur. Savaşa çıkmadan önce her zaman ilk iş, kibleye karşı yere yüz sürerek secde etmek ve yüce Allah'tan yardım dilemektir:

“... Arabi atlar binici dimiş ki mısri kılıçlar takınıcı şahların düşmanından sakınıcı ellerine kına yirine düşman kanı yakıcı tir-endaz şehbazlarla Ra'd bin berk ile Kahtan-ı Arabî ile Safvan bin Afyan ile Anter-i adile Behram-ı adile on iki bin zerrin kemer has kulları kafadar idinüb on iki enbiya dahi Süleyman hakdan nusret dileyüb her birisi katırlardan yire inüb kibleye karşı yüz yire sürüb Haktan Süleyman'a nusret dilediler.” (Güleç 1994: 113).

Mısri kılıcın yanı sıra destan kahramanlarının en büyük güç kaynaklarından birisi de atlarıdır. Atlarının üzerinde şahlanarak düşmana galebe çalan kahramanlar, atları olmadan âciz ve sıradan kişiler gibidir. Eserde Efrasiyab'ın atı olduğu belirtilir fakat atının adından bahsedilmez: “... at binmiz buz paresi gibi eline bir mısır-ı kılıç almış melekül-mevt gibi karşusunda turur.” (Güleç 1994: 116).

Başarılarını Tanrı'nın yardımına borçlu olan kahramanlar, savaş esnasında oklarının uçlarına, zırhlarına, süngülerine, gürzlerine vb. gibi nesnelere ism-i azam yazarak zafere ulaşmıştır: “Andan sonra hazır olan ulema ve hükema peylevanların kılıçlarına cebe ve cevşenlerine sünülerinün yelmanlarına oklarınınun peykanlarına amudlarına gürzlerine ism-i azam yazdılar.” (Güleç 1994: 122-123).

Eserin farklı bir yerinde, Peygamberin eliyle yazılan ism-i azam duasının, savaştaki başarının kazanılmasında ne kadar önemli olduğuna değinilir:

“Nar-ı cahimden ziyade aleyi var eyle olsa sadık bin Evaser peygamber feylesof hakimle Ahi Melih peygamber ile Cuca bin Evinazu peygamber ile Veyhu bin Evyınazu Peygamber ile Esenha Ezrahi Peygamber ile ve Hıyman Peygamber ile ve Zerda bin Mahul Peygamberle Hulkül bin Mühul Peygamberle zikrolan peygamber elü eline ism-i azam yazılmış.” (Güleç 1994: 123).

Destan kahramanları olağanüstülüklerini, heybetli görüntüleri ve güçlerinin yanı sıra seslerinin şiddetiyle de gösterirler. Eserde “nara urmak”, “nara atmak” şeklinde rastladığımız bu özellik şöyle geçer:

“Asfar meliki Atkaş Han Asfar'ı ile Ankab-i Asfari ile Erdevam-ı Asfari ile Senderuş-ı asfari ile Mi'rak vezirle dört kez yüz bin beni asfar dilaverleri nerrüşir ile Süleyman'un sol koluna ahenpuş serverler ile nara urub tiğ teber üryan kılub gürz salub döşlere salub siperler sineye alub at Süleyman leşgeri üzerine sürdiler. Gürz-i giranların omuza alub yiryirin na'ralar haykırub ün salub kol salub beni asfar leşgerine derya-yı cüşan gibi katışub karışub urışdılar. ...elindeki pulad sünisin çevirince Efrasiyab canibinden Ferhenc tiğ-zen otuz altı arş u kamet ile kiş kakub rahş sürüb mükabil olub na'ra urub çağırdı: Benem Ferhenc-i Türk bir aslanam ki şikarumdur kaplan ü gürk bir Süleyman gözlerümde mûr değüldür. ...Efrasiyab önüne varub mukabil ve muarız cengen urub sürüb Efrasiyab önüne varub mukabil ve muarız turub siper döşine alub el gürzine urub kiş kakub ağız açub nara urub eyitdi. .. rahş sürüb şecaat cevheri ciğerinde berk urub radvar nara hay kırub Efrasiyab-ı Türk'ün önün çevcirüb na'ra urub eyitdi. ...İsbir sıbtinum

pehlevan-ı deryası zemudi Kahtan kafasında kafadar olmışken anı görüb na'ra urub gergedan sürüb bezirhane sütunleyin sundı.” (Güleç 1994: 102-124).

Yukarıdaki metinlerde Efrasyab kendisini, Ferhenc-i Türk bir aslan olarak tanıtip kurt ve kaplanın kendi avı olduğunu, Hz. Süleyman'ın ise gözünde karınca dahi olamadığını söyleyerek bütün dünyaya gücünü haykırır. Metinde ayrıca Efrasyab'ın savaştaki başarısına, nara atarak güç ve kuvvetini göstermesine değinilir. Nara atmak, destan kahramanlarının genel güç özellikleri olup düşmanın gönlüne sesle korku salma ve daha savaşmadan onları mağlup etme açısından önemlidir.

6.4. Efrasyab'ın Ölümü

Eserde, Efrasyab'ın Hz. Süleyman'ın ordusuyla kahramanca savaşırken verdiği mücadeleye ve ölümüne değinilir:

“Ferhenc-i Türk'ün Turan serhenkleri öldiğün görüb karcaşub birbirine tokuşub giriyo kılub zentür-i adi üzerine rahş u rehşen sürdiler. Kılıç aşurdılar. Zentür-i adi üzerine varup cenge turdılar Karışub katışub ceng itdiler. Efrasyab leşgerinden karındaşı üziret mübarizlerinden Behreveri pehlevan at sürüb bezirhane sütunu gibi pulad sünisin çevirüb meydana girdi. Süleyman canibinden dahi Kurtus-i adi zentur-i adinün düştüğün Turan serverleri üstüne üstüğün kim gördi erlük damarı cuşa gelüb kaynadı. Turan leşgeri feryad idüb sığır leşgeri gibi bağrışdılar. Efrasyab karındaşı uziret bu musibeti görüb Kurtus-i adi'nün kadd u kametine şecaatine selabetine elinin kuvvetine altundagı filin heybetine hey'etine hayran kalub dahi gayrete gelüb kendüye refik koşulan kırk bin turan mübarizlerine kol saldı.” (Güleç 1994. 108).

Ömrünü, milletinin refahı için savaşarak feda eden Turan'ın bilge kişisi Efrasyab, son nefesini savaş meydanında verir. Savaş sahnesinin tasvirine yer verilen eserde ayrıca, Alp Er Tunga'nın ölümü karşısında pehlivan kardeşinin ve Turan askerlerinin feryatlarından bahsedilir.

6.5. Efrasyab'ın Oğlu

Eserde, Efrasyab'ın oğluna dair bilgiler de bulunmaktadır: *“Ol taraftan Efrasyab'ın oğlu Bişeng Şah kırk bin güzide er ile atası Efrasyab üzerinde ceng görüb at salışub kılıç salık ele alışub düşman leşgerine buluşdılar.” (Güleç 1994: 111).*

Söz konusu bilgiler, Efrasyab'ın oğlu Bişenk Şah'ın, kırk bin kişilik asker ile düşmana savaş açmasını konu alır.

SONUÇ

Destan kahramanları kendisini destekleyen halkıyla birlikte, milletin refahını yükseltebilmek, onları bir bayrak altında toplayabilmek, doğruluk ve adaleti sağlayabilmek için sürekli olarak savaşmıştır. Alper Tunga da Saka Türklerinin kahramanı olarak mücadele eden olağanüstü vasıflarıyla pek çok milleti kendisine hayranlık içerisinde bırakmış bir kahramandır. Bazen Alp Er Tunga'nın zaferlerinden, kahramanlığından, güç, kuvvet ve cesaretinden önce övgüyle bahseden milletler, anlatılarının sonunda böyle bir kahramanı yendiklerini söyleyerek kendilerini daha üstün göstermeyi amaçlamışlardır. Yenilmez, korkusuz, akıllı ve savaşçı bir kahraman olan Alp Er Tunga'yı yenemeyince hileleriyle mağlup etmeye çalışan bu milletler, aslında kendi âcizliklerini ifşa etmişlerdir. Bütün destan kahramanları gibi Efrasyab da yaşadığı her saniye zamanını, aklını, bilgisini ve gücünü Gök Tanrı'ya borcunu ödemek için harcamış ve görevini tamamlayarak tekrar onun kutsal katına yükselmiştir.

Uzun Firdevs'in Süleymannâme adlı eserinde geçen Alp Er Tunga ile ilgili bilgiler dikkat çekicidir. Eserde Alp Er Tunga hakkında ele alınan konular Alp Er Tunga'nın tasviri, kim olduğu, ölümü, oğlu, Hz. Süleyman ile olan mücadelesi, savaşçılığı, gücü, sahip olduğu yardımcı unsurlar (atı, kılıcı, inancı) olarak sıralanabilir. Eserdeki bilgilerden hareketle Alp Er Tunga yaşayış felsefesiyle dışa dönük, savaşçı, alp kahraman tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. O, biz bilinciyle milleti için mücadele eden tarihî ve efsanevî bir şahsiyettir. Alp Er Tunga destanı için yeni bir kaynak teşkil eden Firdevsi-i Rûmî'nin Süleymannâme adlı eseri, bizi atalar kültürünün geçmiş ile bugün arasında kurulacak kültürel bağı açısından ilgilendirmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün dediği gibi *"Tarihini bilmeyen milletler yok olmaya mahkûmdur."* Atalarımızın milleti için yaptığı mücadele ve sahip olduğu değerler, bizi biz yapan unsurlardır. Kültürel değerlerimiz adına bize miras bırakılan belgelerin tespiti ve tahlili konusunda ilgili çalışmaların daha da artmasını diliyoruz.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, Erhan (2007). *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Aksoy, Mustafa (2000). *Uzun Firdevsî'nin Süleymannâmesi'ndeki Destan Unsurları I-II*. Cilt: 1. (Giriş-İnceleme). (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Atsız, Hüseyin Nihal (1992). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Metinler Matbaacılık Ltd. Şti.
- Ayan, Altan (2017). "Alp Er Tunga'nın Yönetim Anlayışı ve Liderlik Tarzlarının İncelenmesi". *Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*. Sayı: 61. Mayıs-Haziran. İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası. Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü. Celalabat – Kırgızistan. s. 167-177.
- Daşdemir, Özkan (2015). *Davutoğlu Süleyman Hikâyesi-Metinlerarası Bir Okuma-*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Ebülgazi Bahadır Han (1974). *Türklerin Soykütüğü/Şecere-i Terâkime*. (haz. Muharrem Ergin). İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1992). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ersoy, Necmettin (2007). *Semboller ve Yorumları*. İstanbul: Dönence Yayınları.
- Firdevsî (1994). *Şehname I-II-III-IV*. (çev. Necati Lugal). Cilt: II. İstanbul: MEB Yayınları.
- Gezgin, Deniz (2007). *Hayvan Mitosları*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gömeç, Gömeç (1995). "Atsız Bir Kahraman: Tonga Tigin". *Türk Kültürü*, 33/390. Ankara. s. 639-640.
- Gömeç, Saadettin (2009). *Türk Destanlarına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güleç, Hamdi (1994). *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymannâme'si-42. Cilt, Dasitan-ı Ceng-i Aheng-i Efrasiyab-i Türk Üzerinde Bir Metin İncelemesi*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Güleç, Hamdi (2006). "Süleymannâme'de Eski Türk Destanlarına Ait Unsurlar, Dil-Üslûp ve Motifler". *Bilig*. Kış / 2006. sayı 36. s. 243-260.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal (1980). *Resimli Motifli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Kaşgarlı Mahmut (1985). *Divanü Lügat-it Türk*, (çev. Besim Atalay). Cilt I-II-III-IV, Cilt I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köprülü, M. Fuat (1989). "Firdevsî (1453-?)". *Edebiyat Araştırmaları I-II*. C. II. İstanbul: Ötüken Yayınları. s. 550-554.
- Köprülü, M. Fuat (1996). "Uzun Firdevsî". *İslam Ansiklopedisi*, C. 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Levend, Agâh Sırrı (1984). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Ögel, Bahaeddin (1993). *Türk Mitolojisi/Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar I-II*. Cilt I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öger, Adem (2008). "Türk Kültür Tarihinde Alp Er Tonga ve Uygur Türkleri Arasında Onunla İlgili Anlatmalar". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Cilt: 3/7. Güz. s. 508-523.

Pala, İskender (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Sakaoğlu Saim-Ali Duymaz (2002). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*. Ankara: Ötüken Yayınları.

Vanlı, Murat (2012). *Firdevsî-i Rûmi Süleymannâme-i Kebir (8.-9. Ciltler) (İnceleme-Metin)*. Erzincan: (Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Yazıcı, Tahsin (1994). "Efrâsiyâb". *İslam Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 478-479.

Yusuf Has Hacib (1979). *Kutadgu Bilig*. (çev. Reşit Rahmeti Arat). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynakları

<http://turkturantarihi.blogspot.com/2010/02/tonga-tigin.html> (erişim tarihi: 25.09.2018)

